

EGY ÉLETBEN MARADT KÖZTÁRSASÁG TÉRI „HÓSI HALOTT”

Eddig úgy tudtuk, hogy Sziklai Sándor esete a forradalmat követő „hóssé” nyilvánítások talán legvégletesebb példája.¹ Nemrégiben azonban előkerült egy forráscsoport, a BM Személyügyi Főosztálynak a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratanyaga, amely ismét a hősi halottak körüli anomáliákra mutat rá. Verner István és az ismeretlen „hósi halott” ezen dokumentumok között található története, úgy vélem, vetekedik a Sziklai-üggyel: a katonai pompával eltemetett, posztumusz előléptetett és kitétetett Verner ugyanis meg sem halt. A neve alatt eltemetett holttestet – nem utolsó sorban Kelemen Endre bírósági orvos eljárása miatt – a későbbiekben sem lehetett azonosítani, ennek ellenére továbbra is a „hósi halottak” között tartották számon.²

A személyi iratgyűjtőben található, 1957. augusztus 29-én kelt belügyminisztériumi jelentés arról tudósít, hogy „egy jegyzőkönyv leírásából” hozzátartozói felismerték a forradalom alatt belső karhatalmistaként szolgálatot teljesítő Verner István holttestét, ez alapján elrendelték „holtta nyilvánítását, a holttest hazaszállítását és eltemetését”. 1957. június 19-én megtörtént halotti anyakönyvbe vétele, halálozásának adatainál a Köztársaság tér és az október 30-i dátum van föltüntetve. A felismerés a „[b]al karon lévő tetoválás (születési év)”, a „holttest magassága, testalkata”, valamint egy „[s]zürke kék csíkos zsebkendő” és egy „10 cm hosszú 2,5 cm széles szarufésű” alapján történt. Az édesanya és unokatestvér azonosítását annak ellenére fogadták el, hogy az 1957. június 10-én kelt boncolási jegyzőkönyvben az szerepel, hogy a születési év mellett egy „N. J.” tetoválás is volt a holttesten, amelyről a boncolást végző orvosok külön megjegyezték, hogy „[a]z általános tapasztalat szerint” „a vezetéknev és a keresztnév” jelzésére szolgálhatott.

A BM IV/III. Főcsoportfőnökség Titkárságának 1967. július 14-i jelentéséből kiderül, hogy ezután Verner István szülőfalujába, Becskére szállították a holttestet, „ahol katonai pompával eltemették”, édesanyjának pedig „átadták a fiának adományozott Vörös Csillag Érdemrend és Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérem kitétetéseket”. Emellett a BM Szociális és Segélyezési Csoport 1957. június 17-én kelt jelentése szerint az azonosító édesanya részére 3000 Ft segélyt utaltak ki. Az irat indoklása szerint a segélyezett „fia [...] mint év. ör. 1956. október 30-án a Köztársaság téri pártház védelménél hősi halált halt. Nehéz anyagi körülmények között élnek. [...] Eddig segélyben nem részesült.”

Az 1967. július 14-i jelentés készítői felhívják a figyelmet, hogy „Verner István holtta nyilvánítása idején Kazincbarcikán élt, bejelentett lakással, személyi igazolvánnyal, katonakönyvvel, munkahellyel rendelkezett”. „Mivel halotti anyakönyvezése a VIII. kerületben történt, és előtte a Központi Lakcím nyilvántartóban nem priorálták” – olvasható az iratban – „a tévedés azonnal nem derült ki.” A jelentés azzal is magyarázza a történeteket, hogy Verner, aki bevonulása előtt sem tartotta édesanyjával a kapcsolatot, nem értesítette őt hollétéről, aki ezért kereste fiát az ismeretlen halottak között.

A dossziében található másik, a BM IV/III. Csoportfőnökség Szociális Alosztálya által 1967. 03. 13-án készített jelentés általában az 1957-es gyakorlatot okolja a történetekért, amikor arról ír, hogy Verner István neve „az akkori nem mindig kellően pontosított, illetve ellenőrzött adatszolgáltatás következtében véletlenül kerülhetett a hősi halottak névsorába”.

¹ Tulipán Éva: A Magyar Néphadsereg 1956-os vesztesége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006/3. 729. o.

² Amennyiben másként nincs feltüntetve, a következő források a MOL XIX B- 1-aj 10. BM HH 45/a 1956. számú dossziéból valók. A Sziklai-ügyről részletesen ír *Speck István: A „Szikla-ügy”* – Budakeszi, 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011/1. 183–218. o.

Az 1967. júliusi jelentés készítői szerint „[r]övid időn belül azonban a személyzeti és igazgatásrendészeti szervek is tudomást szereztek róla, hogy nevezett él – a személyzeti szervek bejelentés, az igazgatásrendészeti szervek névváltoztatási kérelme alapján”. Ugyanabban az iratban egy másik helyen pontos dátummal is feltüntetik, hogy a „BM 1957. augusztus 18-án szerzett tudomást arról, hogy Verner István él”, ezután „[a]z ügyben a Személyzeti Osztály vizsgálatot indított”.

A dossziéba csatolt egyik iratból kiderül, Verner István 1957. október 8-án adott be névváltoztatási kérelmet, amelyben feltüntette, hogy 1956-ban a BM karhatalom I. zászlóaljánál szolgált, és kérelmezte nevének megváltoztatását.³

Az 1967. július 14-i jelentés szerint Preisz Rezső rendőr főhadnagy már 1957. augusztus 29-én írásban jelentést tett az ügyről, amelyet több intézkedés követett. Először is törölték a halotti anyakönyvi bejegyzést (az irat szerint 1957. augusztus 30-án, az anyakönyv szerint szeptember 7-én⁴), majd a „hősi halottá nyilvánítást és az alhadnagyi előléptetést a Személyzeti Miniszterhelyettes 1958. szeptember 11-én kelt 2609. sz. parancsával hatálytalanította”. Takács Imre rendőr alezredes, személyzeti osztályvezető előterjesztése alapján az Elnöki Tanács visszavonta a Vörös Csillag Érdemrendet, a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmét viszont átadták az életben maradt Verner Istvánnak 1958. szeptember 24-én.

Az eredetileg Verner Istvánként eltemetett holttestet a továbbiakban ismeretlenként tartották számon, mivel 1967. július 14-ig az áldozat „azonosítására további kísérlet nem történt”.

A fenti 1967. júliusi irat önkritikusan megjegyzi, hogy a „hősi halottá nyilvánítás, előléptetés hatálytalanítására és a kitüntetések visszavonására tett intézkedések felderítését nehezítette, hogy az ügy lezárása egy évig húzódott”, az ügy iratait csak 1958 szeptemberében zárták le és irattárazták. A „hatálytalanítás ténye” 1967 nyaráig „nem lett a vonatkozó állományparancson átvezetve”.

A sírról a későbbiekben „az emléktáblát levették”. Az 1967. júliusi jelentés megállapítása szerint annak ellenére, hogy „a névtelen sír gondozására a helyi Tanácsot kérték fel”, a „Becske községben eltemetett volt BM beosztott sírja elhanyagolt állapotban van”, ezért felkérték a rendőrség helyi illetékeit, hogy „a Tanácsnál a sír gondozása érdekében járjanak el és azt kísérik figyelemmel”.

Az ismeretlen holttest további hányattatásáról a BM Személyügyi Miniszterhelyettes Titkárság Szociális Alosztályának 1987. szeptember 14-i feljegyzéséből tudhatunk meg további részleteket. E szerint a holttestet 1987. augusztus 24-én exhumálták, hogy azonosítsák és az Új Köztemető katonai parcellájában a BM hősi halottai számára létesítendő díszsírhelyre temessék. „A sír felnyitásakor” azonban a feladat elvégzésére kirendelt rendőr százados azt tapasztalta, hogy „az elhunyt koponyája hiányzik”, azt ugyanis a boncolást végző Kelemen Endre bírósági orvos és Dr. Harsányi László igazságügyi orvosszakértő félretette „további macerálás és későbbi azonosítás céljára”, csakúgy, mint „a bal karból” kimetszett „kettő bőrdarabot, melyeken tetoválások voltak”, ezek ugyanis egy „későbbi azonosítás célját képezték volna”. A százados a „koponya és a bőrpreparátum felkutatása céljából” felkereste az Igazságügyi Orvosszakértői Intézet akkori vezetőjét, Szabó Árpád főorvost, akivel átnézte „a Fővárosi Bíróság raktárában őrzött koponyákat és bőrpreparátumokat, melyek nagy részét az 1964-ben elhunyt Dr. Kelemen Endre gyűjtötte és készítette”, de a „keresett koponyát és bőrpreparátumot” nem találták sem itt, sem a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Kórbonctani Tanszékén, „ahol a boncolást 1957. június 10-én végezték”, mivel „[a] kapott tájékoztatás szerint több esetben végeztek selejtezéseket”, így „1964 előtti időből származó koponyák és bőrpreparátumok nem találhatók”.

A százados ezután „Dr. Szabó Árpád főorvos közbenjárásával” megkereste az akkor a Pécsi Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetének vezetőjeként dolgozó Dr. Harsányi Lászlót, aki elmondta, hogy „Dr. Kelemen Endre őrizte az 1957-ben boncolt N. N. személyekről leválasztott koponyákat és bőrpreparátumokat”, de nem tudta megmondani, „hogy a keresett koponya és bőrpreparátum hová kerülhetett”, csupán feltételezte, „hogy selejtezés után eltemették”.

³ A névváltoztatás 1957. október 22-i dátummal megtörtént.

⁴ Budapest VIII. kerület 1957-es halotti anyakönyv, VIII/57/1314. sorszám.

Az 1987-es jelentés azzal zárul, hogy „a keresett koponya és bőrpreparátum nem került elő, így az azonosítást elvégezni nem lehetett”, ezért az Új Köztemető 75-ös katonai parcellájába, a BM hősi halottainak létesített díszsírhelyre eltemetett holttestet továbbra is „Ismeretlen Katona” néven tartották nyilván.

Az ismeretlen holttestet tehát a hatóságok hősi halottként kezelték továbbra is, annak ellenére, hogy a halálozás körülményeiről semmilyen információval nem rendelkeztek.

Az eset kapcsán felmerül a kérdés: mi lett volna, ha Verner István nem rendelkezik bejelentett lakcímmel és munkahellyel, és nem ad be névváltoztatási kérelmet 1957 őszén, hanem – tegyük fel – külföldre emigrál, mint oly sokan tették 1956 végén. Nem lehetetlen, hogy neve felkerült volna a Köztársaság téri áldozatok emléket őrző márványtáblára, és még ma is az áldozatok között tartanánk számon. Pedig ebben az esetben megvolt az áldozat holtteste is. Mit gondoljunk akkor azokról a „hősi halott” történetekről, ahol a holttest nem került elő, vagy fennmaradt beszámolók szerint azonosítása nem volt lehetséges?

A források olvastán úgy tűnik, hogy a hatalomnak (politikailag) és a hozzátartozóknak (anyagiilag) is érdekükben állt a „hősi halottak” avatása.

Nem csupán Verner István esetében fordul elő ugyanakkor, hogy a halálozás lehetséges helyszínként a Rádió és a Köztársaság tér is szerepel. Csépe Sándort is úgy jegyezték be a halotti anyakönyvbe, mint aki október 30-án, a Köztársaság téren vesztette életét, de a későbbi feldolgozások a Rádió ostromának halottai között említik.⁵

Egy 1960. május 21-én, a BM Karhatalmi Parancsnokság által készített kimutatás a szintén a Rádió ostromának áldozataként nyilvántartott Orosz Józsefet is a Budapesti Pártbizottság hősi halott védői között említi. A névsor készítői tudatában voltak az ellentmondásnak, amint azt a listához fűzött megjegyzés tanúsítja. „A hősi halottak közé beírtuk Orosz nevét” – írták – „annak ellenére, hogy a BM Karhatalom Pol[itikai] O[sztálya] által kiadott »hősi halottak tablóján« ő úgy szerepel, mint aki a Rádiónál esett el. Szemtanúk állítása szerint azonban ő a Pártháznál halt meg”.⁶ Orosz József halálának körülményeiről Hunyadi Károly is csupán annyit közöl, hogy „[o]któber 24-re virradó éjszaka az ellenforradalmárokkal vívott harcban esett el”, valamit hogy „[h]olttestét nem sikerült megtalálni”.⁷

Egy másik megjegyzés szerint „[a] névsorban nem szerepel Rigó Zoltán és Koncz Imre neve”. „Nem tudunk benne dönteni” – teszi hozzá az irat arra hivatkozva, hogy a kimutatásban a halottak után feltüntetett „életben maradtak névsorában szereplő Erdei József e[lv]t[árs] (egyedül csak ő) azt állítja, hogy ez a két elvtárs is ott esett el”.⁸ Rigó Zoltán a halotti anyakönyvben és Hunyadi Károly összefoglalásában is úgy szerepel, mint aki 1956. november 4-én az Almássy téren hunyt el.⁹ Koncz Imre más források szerint október 24-én a Rádió közelében lévő Vas utcai kórházban halt meg.¹⁰

A Köztársaság téri ostrom belső karhatalmista áldozatainak felénél fordulnak elő sematikus, vagy nem kellőképpen tisztázott történetek, és egy részüknek bizonytalan az azonosítása is. Bata Ferencnek, Kucsera Zoltánnak és Szabó Ferencnek nem volt meg a holtteste a forradalmat követően. Közülük Kucsera Zoltánról kerültek elő források, amelyekből kiderül, hogy hozzátartozói fénykép alapján azonosították a Köztársaság téri pártház falához állított karhatalmista csoport tagjaként, holtta nyilvánítása is szülei nyilatkozata alapján történt, akik kijelentették, hogy tudomásuk szerint nincs életben. Két áldozat, Gyurgyovics Sándor és Kárpáti István arcát a beszámolók szerint a felismerhetlenségig szétzúzták.¹¹ Négy áldozat, Frank Ferenc, Nagy János, Szepesi Róbert és

⁵ Horváth Miklós – Tulipán Éva: In memoriam 1956. Budapest, 2006. 106. és 261. o.

⁶ BFL XXXV. 1. g. 1. óe. 19–21. p.

⁷ Hunyadi Károly: A munkás-paraszt hatalom védelmében. A fegyveres erők hősi halottai 1956–1957. Budapest, 1981. 182. o. Anyakönyvi és temetői nyilvántartásokból sem került elő több adat.

⁸ BFL XXXV. 1. g. 1. óe. 19–21. p.

⁹ Horváth – Tulipán: In memoriam 1956. i. m. 211. o.; Hunyadi: i. m. 198. o.

¹⁰ Horváth – Tulipán: In memoriam 1956. i. m. 160. o.; Hunyadi: i. m. 126. o.

¹¹ Ennek magyarázata lehet lincselés és halottgyalázás is.

Vaszil József sorsáról pedig semmilyen részlet nem ismert, csupán nagyon sematikus formában történik róluk említés.¹²

Az életben maradt „hősi halott” történetének ismeretében – anélkül, hogy akár az áldozatok emlékéit, akár hozzátartozóik érzéseit sérteni akarnánk – talán nem indokolatlan feltenni azt a kérdést: vajon nem arról van-e szó, hogy azokat a belső karhatalmistákat, akiknek sorsáról nem tudtak közelebbit kideríteni, a párház (vagy a rádió) ostromának veszteségénél tüntették fel, ahol számos belső karhatalmista vesztette életét?

A forradalom leverését követően a pszichológiai hadviselés részét képezte a forradalom és résztvevői brutalitásának bemutatása. A Kádár-rendszerben a hősi halottakat egyfajta profán szentkultusszal vette körül a hatalom. A kádárista propaganda és megtorlás pedig felhasználta a hősi halottá avatottak személyét és történetét.¹³

A forradalmat követő megtorlás során kivégezettek száma, mint arra Horváth Miklós rámutatott, a hősi halottá nyilvánítottak számával szoros korrelációt mutat (229 és 224 fő), amelynek magyarázata Horváth szerint az a törekvés, hogy a „rendszer védelmében” elesett minden egyes személy halálát legalább egy „ellenforradalmár” kivégzésével bosszulják meg.¹⁴ Ezt Kádár János 1985. szeptember 25-én Moszkvában Gorbacsovhoz intézett szavai is alátámasztják: „amikor a halálos ítéletek száma elérte az ellenforradalmi eseményekben ártatlanul elhunytak számát, arra kértem az elvtársakat, hogy álljanak le”.¹⁵

A fenti idézet szellemében egy 1958 eleji, Köztársaság térről szóló belügyi jelentésen fontosnak látták összeszámolni és kézírással feltüntetni az addig felderített „gyilkosok” és „bántalmazottak” számát (48. ill. 37).¹⁶ A jelentés teljes egészében arra koncentrál, hogy mely 1956-os ügyeket milyen atrocitás, illetve gyilkosság felderítése céljából indítottak, egyértelműen illusztrálva a halálesetek, atrocitások legitimációs célú felhasználását.

A töredékesen előkerült források arra utalnak, hogy a megtorlás során újra és újra előkerült a kiemelt halálesetek kérdése, illetve a belügyi szervek időről időre jelentést tettek ezekben az ügyekben elért eredményeikről. Egyes fontosabb perek vizsgálati módszerét pedig éppen ezekre a halálesetekre építették fel a megtorlás során, mint arról egy másik, 1959 végi beszámoló tájékoztat: „Az 1959. II. félévi munkaterv alapján aktív feldolgozó munkát folytattunk különösen öt volt ellenforradalmi gócban a felelőségrevonás [sic!] előkészítése céljából. A feldolgozó munka ezekben a gócban elsősorban az 1956. évi ellenforradalom idején szovjet katonai személyek, ill. magyar személyek ellen elkövetett gyilkosságok tetteseinek felderítése, bűncselekményeik dokumentálása céljából folyik”.¹⁷

¹² Például „Frank Ferencet a párház eleste után elfogták és kivégezték.” „Neved ismerjük, tetted nem felejtjük...” A Belügyminisztérium hősi halottai az 1956-os ellenforradalom elleni küzdelemben 1986. (Szerk. *Tóth Judit*). Budapest, 1986. 51. o. „Nagy József halálos sebet kapott.” *Hunyadi*: i. m. 172. o. Szepesi Róbert „feladatának teljesítése közben hősi halált halt”. „Neved ismerjük...” i. m. 195. o. „Ebben az egyenlőtlen küzdelemben vesztette életét Vaszil József is.” „Neved ismerjük...” i. m. 214. o.

¹³ A kérdésről és a Köztársaság téri eseményekről bővebben lásd *Tulipán Éva: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Sajtó alatt a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára c. sorozatban.

¹⁴ *Horváth Miklós*: 1956 hadikronikája. Budapest, 2003. 447–448. o.; *Horváth – Tulipán*: In memoriam 1956. i. m. 80–81. o.

¹⁵ *Zimmer Tibor*: A kádári megtorlás rendszere. Budapest, 2001. 8. o.; *Horváth*: 1956 hadikronikája. i. m. 447–448. o. A szöveg első közlése *História*, 1993/3. 24. o.

¹⁶ ÁBTL 1.11.9. III/1. 18. k. 26–31. p. „Jelentés az ellenforradalom óta felderített gyilkosságokról és egyéb atrocitásokról [sic]”. 1958. 01. 14. A felsorolt 37 „bántalmazott” közül 16 személy a Köztársaság téri eseményekhez kötődik. „Mező Imre elvtárs halálának körülményeiről” külön jelentés készült 1960. 08. 18-i dátummal. MOL XX-5-h. 44. d. 9. k.

¹⁷ ÁBTL 1.11.9. III/1. 18. k. 59–76. p. Jelentés a „Volt ellenforradalmi fegyveresek” ügyében. 1959. 11. 19.

Kucsera Zoltán meggyilkolása, annak ellenére, hogy sorsa, illetve halálának körülményei tisztázatlanok maradtak, szerepelt a Galgóczi Zoltán és társai ellen indított per vádpontjai között. Halotti anyakönyvi kivonatát – minden egyéb magyarázat nélkül – csatolták a per vizsgálati iratai közé, csakúgy, mint a Herczegh Benjámín és társai elleni eljárás aktáiba.¹⁸ Esetéből is úgy tűnhet tehát, mintha a hatóságok eléggé meggyőzőnek tartották volna a halálozás pusztá jelzését is, illetve fordítva, mintha annyira szükségük lett volna „hősi halottakra”, hogy a kételyt ébresztő részletek elhallgatásával igyekeztek volna minél többet felmutatni közülük az eljárások során.

A fiatal karhatalmisták halála, akik 20-21 évükkel úgy lettek „ávósok”, hogy a belső karhatalomhoz sorozták őket, különösen alkalmas volt a forradalom brutalitásának és az áldozatok ártatlanságának bemutatására. A bemutatott szörnyűségeken keresztül az ártatlanság és könyörtelenség ellentéte mentén volt lehetséges az „ellenforradalmárok” és a „kommunizmus hívei” immár történelmi távlatba helyezett küzdelmének elbeszélése.¹⁹ Ezáltal agresszor és áldozat szerepének felcserélése is megtörténhetett, hiszen a szovjet intervencióval egyetértő oldal tűnt fel áldozatszerepben.

A hősi halálesetek ugyanakkor az 1956 őszi események apokaliptikus olvasatába illeszkedtek. Ezt az interpretációt találjuk például Kádár János 1956. november 11-i beszédében is: „az ellenforradalmi fehérterror lemészárolja egész Budapesten, majd vidéken a kommunista munkások, parasztok, értelmiségiek aktív tömegét, azután a kommunistákkal rokonszenvezőket, majd valamennyi demokratikus hazafit. Aztán félredobja az ellenforradalom a Nagy Imre és minden demokratikus összefogásra alapozott kormányt, hogy tiszta ellenforradalmi kormányt hozzon létre.”²⁰

Az elmondottak alapján kijelenthető, hogy a Kádár-rendszer hősi halottainak történetei problematikusak, a halálozások körülményeit sok esetben nem tisztázták, vagy éppen meghamisították. Szükséges volna tehát ezen történetek felülvizsgálata, a halálesetek körülményeinek tudományos igényű feltárása.

¹⁸ MOL XX-5-h. 41-45. d.

